

La coordinació coparental: Un nou espai de treball social?

Coparental coordination: A new space for social work?

Artur Roman Soler¹

Resum

Alguns divorcis presenten alta conflictivitat derivats de les controvèrsies en relació a l'exercici de la guarda dels menors. Donat que la resposta estrictament jurídica no és suficient s'han anat incorporant diversos recursos amb una perspectiva més psicosocial (entre altres els Equips d'Assessorament Tècnic, Punts de Trobada Familiar, mediació, i darrerament la figura incipient del coordinador de parentalitat). L'article recull algunes de les característiques d'aquests serveis. Finalment remarca com la coordinació parental pot esdevenir un dels nous rols del treball social donades les seves coincidències en els mètodes, tècniques i objectius de treball.

Paraules clau: Coordinació parental, divorci, mediació, fills, treball social.

Abstract

Some divorces are highly conflictive due to raised disputes concerning the exercise of the guardianship of children. Given that a strictly legal response is not enough, psychosocial resources have been added (including technical advisory teams, family meeting points, mediation, and recently the figure of a parenting coordinator). The article describes some of the features of these services. Finally it emphasizes that parental coordination may become a new social work role given the similarity in methods, techniques and objectives.

Key words: Parental coordination, divorci, mediation, children, social work.

Per citar l'article: ROMAN SOLER, Artur. La coordinació coparental: Un nou espai de treball social?. *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, desembre 2016, n. 209, pàgines 113-122. ISSN 0212-7210.

¹ Treballador social i mediador. aroman@cgtrabajosocial.com

Divorci: antecedents i estat actual

Durant la II República va existir una primera Llei de Divorci, no obstant serà la Llei 30/1981 de 7 de juliol l'inici de la regulació moderna del divorci. Durant aquests 30 anys s'han anat produint diverses reformes legislatives per tal d'afavorir que les parelles pugin dissoldre el seu vincle amb major rapidesa sense la necessitat de passar per un període previ de separació o dictaminar-ne una causa o responsable. Una de les coses que ha estat sempre present en les diferents reformes legislatives ha estat la necessitat de preservar el benestar dels fills/es, procurant que en totes les decisions que es prenguin prevalgui l'interès superior del menor, tal i com estableixen les diferents disposicions vigents nacionals i internacionals en matèria de protecció de la infància.

En la dissolució de la parella entren en joc, juntament amb els aspectes jurídics, els afectius i relacionals. Paradoxalment, tot i que la llei no regula els mecanismes afectius, a vegades s'utilitza el format legal com a mecanisme per atacar o contra-atacar diverses controvèrsies que estan més relacionades amb una dificultat en la gestió emocional o per una comunicació poc adient amb l'exparella. Ara bé, aquestes controvèrsies difícilment podran tenir una resposta jurídica satisfactòria, quedant atrapats els conflictes afectius en la xarxa judicial, de vegades durant molts anys, amb la conseqüent cronificació de la situació.

En diverses ocasions cap instància jurídica ha pogut resoldre el conflicte i ni tant sols aconseguir que s'executi una sentència ferma. Valgui com exemple, que el Tribunal Europeu de Drets Humans ha arribat a condemnar a un Estat per violació del dret d'un progenitor respecte al compliment de la distribució de la guarda i custòdia del menor, en un procés de divorci.

Així molts dels conflictes d'àmbit relacional/afectiu queden definitivament atrapats en l'àmbit judicial amb l'únic recurs d'anar interposant denúncies i anar apel·lant a instàncies superiors. Aquesta via afavoreix la cronificació del conflicte i l'alienació dels conflictes familiars a l'àmbit jurídic i per tant "entregant" la intimitat i l'autonomia del funcionament familiar a un tercer aliè i estrany al grup familiar: el jutge.

Mecanismes de suport a l'àmbit jurídic

Per aquest motiu s'han anat incorporant diferents mecanismes que ajudin als Jutjats a prendre decisions especialment en allò referent als fills/es comuns. Poder disposar d'informació contrastada i imparcial afavorirà que les decisions preses en relació a les relacions entre els progenitors i els seus fills/es protegiran amb major eficàcia els drets i deures dels menors, disminuint les situacions de risc.

Un d'aquests recursos són dictàmens professionals; Ens referim als peritatges sol·licitats pel propi Jutjat per avaluar algun tema en què hi hagi controvèrsia entre les parts i més concretament els informes elaborats pels Equips d'Assessorament Tècnic Civil en l'Àmbit de Família. Tot i saber que aquests dictàmens no són vinculants, sí que esdevenen una eina molt útil al jutge al permetre disposar d'un conjunt d'indicadors elaborats per professionals que li permetrà prendre decisions basades en criteris objectius i no de part. Cal tenir present que els Equips d'Assessorament Tècnic Civil en l'Àmbit de Família, tot i ser de gran ajuda en els processos familiars, està integrat dins dels dispositius judicials, i per tant esdevé un recurs intrajudicial. Els usuaris d'aquest servei saben que els professionals emetran un informe que anirà a parar a mans del Jutjat.

Un altre tipus de recurs són els Punts de Trobada Familiar. Aquest servei està integrat per professionals de l'àmbit social (psicòlegs, treballadors socials o educadors). En casos d'alta conflictivitat entre progenitors i/o que existeixi dubtes envers la seguretat per a qualsevol dels membres familiars (mare/pare/fills/es) el Jutge pot determinar que les entregues i devolucions dels menors entre els progenitors es faci mitjançant els Punts de Trobada Familiar. Un altre dels serveis que ofereix aquest servei és la permanència dels menors amb el progenitor no custodi en les instal·lacions i sota la supervisió dels professionals, que observaran les interaccions que s'estableixin. L'objectiu d'aquest recurs és doble; per una part, afavorir la disminució de la conflictivitat parental, i que paulatinament s'aconsegueixi una normalització en l'entrega i devolució dels fills/illes entre els progenitors, i per l'altra facilitar al jutge un informe on s'avaluï com s'estableixen les relacions tant coparentals com paterno/maternofilials (entre d'altres aspectes si s'han observat situacions de risc). Aquests informes són un element de suport en les decisions judicials envers possibles modificacions en la distribució horària que el menor ha de passar amb cada progenitor. Així mateix els Punts de Trobada Familiar atenen altres tipologies de problemàtica que no són centre d'interès per aquest article. Aquests, tot i no ser un recurs intrajudicial estan estretament lligats a l'aparell jurídic, ja que els seus usuaris saben que seran "observats" i que el jutge pot rebre informes que podran condicionar la seva vinculació amb els fills/es en el futur.

La mediació: un nou paradigma d'intervenció

Per altra part, hi ha sistemes menys vinculats a aquesta dependència o relació amb el sistema judicial. En aquesta línia potser la mediació sigui la més paradigmàtica. Implantada a Catalunya des de ja fa bastants anys, la mediació ha rebut

un ampli suport per part de les diverses administracions, destacant la creació del Centre de Mediació de Dret Privat de la Generalitat de Catalunya, a més de diversos serveis municipals i comarcals de mediació. La gestió dels conflictes mitjançant la mediació pretén arribar a acords ja sigui abans d'iniciar un procediment judicial, enmig d'aquests o fins i tot un cop finalitzat, quan hi ha desacord envers com fer efectives les resolucions de les sentències. Com sabem, la mediació parteix d'unes bases de funcionament com són la neutralitat i imparcialitat del mediador, la voluntarietat de les parts i la confidencialitat del seu contingut. El fet que les persones puguin arribar a acords "a mida" de les seves necessitats (en ocasions creant opcions més enllà del que estrictament pogués resoldre's per via judicial), ajuda a trobar acords estables i viables per a tots. Tot i que no és gens fàcil desencallar situacions molts cops cronificades, podem assenyalar que l'any 2015 una de cada tres mediacions van arribar a finalitzar-se amb acords a Catalunya segons consta a la memòria d'activitat, (el 40% de les que venien directament i el 22% de les que eren derivades judicialment), i a nivell estatal va representar un 39% segons dades estadístiques del Consell General del Poder Judicial.

Si bé és cert que les persones que han participat en un procés de mediació solen arribar a establir alguns acords o, si més no, disminuir el grau de conflictivitat, en algunes ocasions no és així, ja sigui perquè no s'ha arribat a cap acord o per un incompliment dels compromisos assumits per algun/es de les parts. Solen coincidir en situacions en les que porten molt temps enfrontats per la disputa i/o amb un alt desgast emocional; situacions que solen observar-se especialment en casos de ruptura familiar amb presència de fills/es comuns. En aquests darrers supòsits fàcilment se'n deriven dificultats en la gestió de la coparentalitat, veient-se directament afectats els fills/es.

I. Seria presumptuós esperar que la mediació esdevingués l'única via per dirimir tots els conflictes, i que quan no s'aconsegueix la pacificació mitjançant aquesta modalitat ja no hi hagi cap altra sortida. Quan la mediació no és exitosa pot caure en la tendència de retornar a la vessant judicial sota la falsa creença que una sentència aportarà pau al conflicte. Aquests casos són els que podem definir "d'anada i tornada" i que en aquest "vaivé" acaben incorporant no només el nucli familiar, sinó també la resta de familiars i professionals (advocats, mestres, psicòlegs, treballadors socials, etc) els quals solen utilitzar-se interessadament per defensar i consolidar una de les parts del conflicte, augmentant d'aquesta forma el nivell de bloqueig i d'enfrontament i, per tant, de dificultat en la seva resolució².

² "Molts tècnics diagnostiquen la PAF, però no s'adonen que perpetuen el joc" LINARES, Juan Luis et al. "Prácticas alienadoras familiares" Ed. Gedisa Barcelona. Juny 2015. pag. 162

Tot i els esforços del sistema judicial per protegir els menors de les desavinences en la ruptura familiar, no sempre aquest marc del Dret assoleix el seu objectiu. Per aquest motiu, tal i com recull el Codi Civil Català sorgeix la necessitat d'incorporar especialistes en crisis familiars i específicament parla de *“si existeix situació de risc social o perill, pot confiar la supervisió de la relació amb xarxa de serveis socials o de Punt de Trobada Familiar”*. D'aquesta manera s'entén que cal incorporar no només la perspectiva sinó també una intervenció psicosocial directa.

Una aposta de futur: la coordinació de parentalitat

Per tal de desbloquejar situacions altament conflictives i/o cronificades –evitant una rejudicialització cíclica, així com per ajudar a les famílies a resoldre les disputes quotidianes–, des de fa uns anys va sorgir³, als Estats Units (1990) i Canadà (2013) la figura anomenada “coordinador de parentalitat”. A pesar de ser una figura encara incipient i que actualment ni a Catalunya ni a la resta de l'Estat espanyol està regulada, la figura del coordinador de parentalitat previsiblement en un termini no molt llunyà acabi implementant-se com un element habitual de suport als jutges. Un exemple d'aquest futur immediat ja el trobem en el projecte pilot endegat pel Centre de Mediació de Dret Privat de la Generalitat de Catalunya, amb l'objectiu de posar en pràctica aquest nou rol i poder-ne avaluar el seu funcionament i resultats on ja va haver-hi una experiència prèvia puntual.

El professional coordinador de parentalitat intervé en casos de separació o divorci amb llarga trajectòria de conflictivitat i on altres tipus d'intervencions no han estat exitoses. La funció d'aquesta nova figura no és únicament establir una anàlisi o diagnòstic de la situació com seria el cas del peritatge, sinó de fer una anàlisi transversal de la història del conflicte, on es marquen objectius i s'informa al Jutjat de la implicació de les parts i el resultat.

Els/les professionals coordinadors/es parentals són especialistes en l'àmbit de família que, independentment de la seva professió, han de disposar d'uns mínims coneixements en diverses àrees com són la mediació, dret de família, psicologia evolutiva i violència de gènere⁴. Sota el principi d'imparciali-

El professional coordinador de parentalitat intervé en casos de separació o divorci amb llarga trajectòria de conflictivitat i on altres tipus d'intervencions no han estat exitoses.

³ Una proposta interessant i molt similar a la del Coordinador Parental és la de Lia Mastropaolo que parla d'“intervenció pel canvi” on estableix aliances amb jutges, advocats, pèrits i les famílies i una redefinició de les relacions familiars. LINARES, Juan Luis et al. “Prácticas alienadoras familiares” Ed. Gedisa Barcelona Juny 2015 pag. 158.

⁴ Degut a l'ampli camp de coneixement és molt adient poder compartir els casos amb professionals de camps diferents com poden ser àmbit jurídic i psicosocial per complementar els coneixements i experiències.

tat i confidencialitat els coordinadors portaran a terme un conjunt d'actuacions per tal d'afavorir la disminució del nivell del conflicte entre progenitors i amb una durada limitada en el temps que aproximadament s'estableix en uns tres mesos, tot i que les experiències demostren que aquestes intervencions requereixen una major temporalitat. Aquesta confidencialitat està exempta degut a les comunicacions que s'estableixen amb el jutge al qual envia informes de les intervencions realitzades i els seus resultats⁵.

Per iniciar un procés de coordinació de parentalitat, en primer lloc cal que un Jutge ho proposi a les parts i aquestes hi col·laborin, o bé ambdues parts acceptin iniciar un procés. Un cop acceptat aquest suport, els professionals establiran un conjunt d'actuacions per tal d'afavorir una normalització en les relacions familiars, disminuir la conflictivitat en l'exercici de la parentalitat en processos de separació i divorci, així com finalitzar la seva judicialització.

Un cop acceptada la seva intervenció, el professional coordinador parental tindrà cinc funcions bàsiques segons directrius de la Association of Families and Conciliation Court (AFCC):

1. **Avaluativa:** El/la coordinador/a de parentalitat analitzarà les causes i dificultats per l'exercici de la coparentalitat per una major comprensió de la situació actual.
2. **Educativa:** Assessorarà els pares sobre la gestió positiva de conflictes, destreses parentals, respostes dels menors.
3. **Gestió del cas:** Treballarà coordinadament amb el sistema familiar i altres professionals implicats (escola, salut etc) per tal de millorar la situació.
4. **Gestió de conflicte:** Utilitzarà estratègies de mediació i gestió de conflictes en els motius de controvèrsia a fi i efecte de poder arribar a acords consensuats.
5. **Presa de decisions:** Prendrà una determinació quan els progenitors no siguin capaços de resoldre els conflictes afavorint els menors i informarà al Jutjat de quina ha estat la seva decisió.

Com es pot observar, tot i que molts dels objectius i rols que desenvolupem com a coordinador/a de parentalitat són els mateixos que els realitzats per les professions de relació d'ajuda, la diferència rau en què com a coordinador/a tenen un caràcter marcadament més directiu. Per exemple, l'autonomia de les persones a qui atenem queda supeditada a les necessi-

⁵ Tampoc estarà sotmès a la neutralitat ja que, en fer propostes concretes, les seves actuacions tindran un pes en la decisió judicial, tot i que sí que parteix des d'una imparcialitat (no ho fa a favor de cap de les parts).

tats i objectius establerts prèviament, i que el jutge pot obligar a que es desenvolupi alguna acció tot i ser contrària a la voluntat individual (per exemple quan com a coordinador/a recomanem un tractament terapèutic). Així mateix, el compliment de la confidencialitat quedarà suspès pel fet que aquests informaran al jutge. Tot i així, i com ens hem referit anteriorment, els progenitors saben que les intervencions que es realitzin per part de professionals coordinadors parentals estaran informades al corresponent jutjat i que, en definitiva, aquest és el seu encàrrec.

Finalment assenyalar que aquesta figura no està supeditada al principi de neutralitat en la seva intervenció ja que dirimirà, proposarà i avaluarà diverses actuacions amb l'objectiu d'afavorir canvis en les dinàmiques relacionals que afecten els fills/es comuns.

Aquest treball cooperatiu entre els dos àmbits d'intervenció –jurídics i psicosocials– afavoreix una resposta més integral i consensuada davant dels conflictes familiars. Per altra part, disminueix la possibilitat de fer una utilització perversa dels recursos per part dels progenitors en controvèrsia, com per exemple interposant denúncies per motius nimis, o interferint el treball d'altres professionals–, i és una eina de gran utilitat per aquells progenitors que, tot i tenir dificultats per arribar a consens en l'exercici de la parentalitat, tenen el desig de millorar el seu sistema de comunicació parental amb l'exparella.

Donada la complexitat d'aquestes situacions on intervenen aspectes tan diferents com els legals, psicològics, socials, educatius, etc, portar a terme el treball de coordinador/a de parentalitat amb equips de professionals de diferents àmbits (com a mínim un jurídic i l'altre social) permet no només una major comprensió jurídica i social del procés, sinó també utilitzar estratègies i tècniques diverses amb la garantia que aquestes actuacions dirigides a millorar la gestió coparental es faran d'acord amb la legislació, i que en cap cas seran bloquejades o interrompudes per un fet jurídic.

Aquest treball cooperatiu entre els dos àmbits d'intervenció –jurídics i psicosocials– afavoreix una resposta més integral i consensuada davant dels conflictes familiars.

Treball social i coordinació de parentalitat

Els diferents professionals que actuen com a coordinadors parentals aporten un conjunt de coneixements i habilitats propis de la seva professió de base, però volem assenyalar les especificitats del treball social que, com a coordinadors/es parentals, pot aportar.

Per una part, destacar que els professionals del treball social intervenen en el seu “dia a dia” en situacions de crisi familiars, ja que esdevenen molts cops els professionals socials “de capçalera” d'acord amb el que recull el Model de Serveis

Bàsics de Catalunya⁶, i per tant, estan avesats en la gestió de situacions idèntiques a les derivades a coordinació de parentalitat. Això aporta un coneixement i entrenament que no disposen altres col·lectius.

En consonància amb aquest coneixement, habitualment els diferents operadors socials com metges, infermeria, advocats, inclús les forces de seguretat deriven a Treballadors socials aquelles situacions de conflictes familiars per tal que aquests facilitin el corresponent suport social. Així mateix, cal recordar que en els equips especialitzats com Equips d'atenció a Infància i Adolescència, Centres de Salut Mental Infanto-Juvenil, Centres de Salut Mental d'Adults, etc ja es contempla aquesta funció de seguiment i coordinació en situació de risc social⁷.

Per altre part, cal assenyalar que les tècniques que un/a coordinador/a ha d'utilitzar són les pròpies del treball social. Així, les entrevistes individuals o familiars de diferent tipologia, el suport acompanyament i seguiment individual i familiar, la coordinació amb altres serveis i professionals, la gestió de conflictes familiars, la valoració de necessitats i l'elaboració de plans d'intervenció, esdevenen exemples de la utilització de metodologia social per part d'aquest nou perfil professional.

Finalment, assenyalar que aquesta funció "coordinadora" esdevé una de les funcions idiosincràtiques de la professió de treball social. D'aquesta manera en l'atenció individual i/o familiar els professionals de treball social desenvolupen el treball de forma coordinada amb altres recursos com l'escola, serveis jurídics, psicològics i de salut, entre d'altres.

Tot i així, molts cops la sobresaturació de *ratios* d'usuaris per professional, la manca de recursos econòmics o d'inversions per part de les administracions i el principi d'autonomia de l'usuari -que pot decidir no continuar amb el pla de treball- dificulten el desenvolupament amb plena eficàcia d'aquest rol coordinador des dels serveis socials bàsics o especialitzats. Per tant, tot i que aquesta funció de coordinació de parentalitat està en plena consonància amb els objectius, funcions i rols del treball social, sabem que actualment no és possible que sigui assumit pel sistema de prestacions socials de l'administració pública.

Per aquest motiu, i donant resposta a la necessitat detectada tant per la judicatura com per altres professionals i els pro-

Aquesta funció "coordinadora" esdevé una de les funcions idiosincràtiques de la professió de treball social.

⁶ "Tot ciutadà que es dirigeix a serveis socials ha de tenir assignat un professional de referència, que preferentment ha d'ésser el mateix i que habitualment ha d'ésser un treballador o treballadora social dels serveis socials bàsics"

⁷ Per exemple en l'acord aprovat en data 11 de novembre de 2011 pel Comitè d'Expertes i Experts en Formació en l'Àmbit de l'Acció Social de la Generalitat de Catalunya definia, entre altres de les funcions del treball social, "realitzar el seguiment a les famílies en situació de risc social i vetllar pel compliment dels compromisos i acords establerts" o "coordinar-se amb els diferents serveis públics i/o privat, dels àmbits educatiu, sanitari i social, ja siguin generals o específics.

pis usuaris, han anat sorgint per part de la iniciativa privada programes amb objectius i metodologies de treball molts similars als de la coordinació de parentalitat. Aquestes iniciatives sorgeixen d'empreses amb equips multidisciplinars (generalment del món de l'advocacia i la psicologia i/o el treball social) i que ofereixen als seus clients la possibilitat de contractar serveis dirigits a disminuir la conflicologia en relació al desenvolupament de la parentalitat. En aquests casos, al no existir la derivació per part del jutge cal l'acceptació d'ambdós progenitors i la col·laboració dels respectius advocats per evitar que s'iniciïn processos judicials. A diferència de les derivades judicialment, les intervencions proposades estaran consensuades pels integrants del grup familiar, i per tant, caldrà establir una aliança de confiança entre els usuaris i els professionals que els atenen amb els quals s'haurà signat prèviament un document d'adhesió al programa.

El paper de coordinació de parentalitat -ja sigui derivat pel Jutjat o per la voluntat dels propis progenitors- esdevé un nou paradigma d'intervenció mixte jurídic-social que pot afavorir no només una desjudicialització dels conflictes emocionals en els divorcis, sinó també una disminució dels efectes negatius en els fills/es dels trencaments familiars

Al cap i a la fi la seva intervenció està dirigida al retorn als progenitors de la responsabilitat en la gestió dels conflictes i que aquests havien delegat en instàncies judicials amb la fal·làcia que "la raó" resoldria els seus problemes.

Bibliografia

- AVEDILLO, Marian et alt. *La coordinación de Parentalidad. Cuando las familias ya no saben qué hacer*. Huygens Editorial Barcelona 2015. ISBN : 978-84-15663-44-7
- Association of Families and Conciliation Courts (AFCC) “Directrices par la Coordinación de Parentalidad.” Mayo de 2005 [en línia] [Data de consulta 15 agost 2016] Disponible en [http://www.copc.cat/Documentos/files/Secciones/ARC/AFCC%20Directrices%20para%20la%20Coordinaci%C3%B3n%20de%20Parentalidad%20\(2005\).pdf](http://www.copc.cat/Documentos/files/Secciones/ARC/AFCC%20Directrices%20para%20la%20Coordinaci%C3%B3n%20de%20Parentalidad%20(2005).pdf)
- Codi Civil de Catalunya. Llibre II. DOGC núm. 5686 , Barcelona, Espanya, 5 d'agost de 2010. Consultat 16/03/2017.<http://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2010-13312&tn=2>
- Consejo General del Poder Judicial. Servicio de Planificación y Análisis de la Actividad Judicial. Informe estadístico 2015 [Consultat el 6 de setembre de 2016] Recuperat de: <http://www.poderjudicial.es/cgpj/es/Temas/Mediacion/Datos-estadisticos/Mediacion-intrajudicial-en-Espana—datos-2015>
- Decret 357/2011 dels serveis tècnics de punts de trobada. Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya. Barcelona 21 de juny de 2011 Consultat 16/03/2017 http://www.icag.cat/sites/default/files/adjunts/DECRET%20357%202011_punt_trobada.pdf
- Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia.. Dades estadístiques [Consultat el 6 de setembre de 2016] Recuperat de: <http://justicia.gencat.cat/ca/departament/Estadistiques/mediacio>
- Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia. Centre de Mediació de Dret Privat. Programa Pilot. Coordinació de Parentalitat. [en línia] [Data de consulta 01 de setembre de 2016] Disponible a <https://ecatalunya.gencat.cat/eCatRepository/download?fileId=40280e8c4c35c65c014c363f2ad500f0>.
- Generalitat de Catalunya. Departament de Benestar Social i Família Model de serveis socials bàsics de Catalunya. Col·lecció Eines 23 [en línia] Barcelona Octubre 2015 [Data de consulta 2 de setembre de 2016]. Disponible en http://treballiaferssocials.gencat.cat/web/.content/01departament/08publicacions/colecciones/eines/num_23/eines-23-def.pdf
- Instrumento de ratificación de la Convención sobre los derechos del niño del 20 de noviembre de 1989. BOE, Madrid, Espanya 31 de desembre de 1990. Consultat 16/03/2017. <https://www.boe.es/boe/dias/1990/12/31/pdfs/A38897-38904.pdf>
- Ley del divorcio. Gazeta de Madrid, Madrid, Espanya 02 de març de 1932 Consultat 16/03/2017. <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1932/072/A01794-01799.pdf>
- Ley 30/1981 por la que se modifica la regulación del matrimonio en el Código Civil y se determina el procedimiento a seguir en las causas de nulidad, separación y divorcio. BOE, Madrid, Espanya, 7 de juliol de 1981 Consultat 16/03/2017. <http://www.padresdivorciados.es/pdf/ley301981sobre-el-divorcio.pdf>
- Ley de enjuiciamiento civil 1/2000. Article 335,1 BOE, Madrid, Espanya, 08 de gener de 2000. Consultat 16/03/2017. <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2000-323>
- LINARES, Juan Luis et al. *Prácticas alienadoras familiares: El Síndrome de Alienación Parental reformulado*. Gedisa Barcelona Juny 2015 ISBN 13: 978-84-9784-922-7
- Reial Decret del Codi Civil. Article 92 BOE núm. 206, Madrid, Espanya, 25 de juliol de 1889. Consultat 16/03/2017. <https://www.boe.es/buscar/pdf/1889/BOE-A-1889-4763-consolidado.pdf>
- Tribunal Europeu Drets Humans, 29 gener 2016. (25704/11) Lombardo contra Italia. [Consultat el 6 de setembre de 2016] Recuperat de: <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-116125%22%7D>
- Tribunal Superior de Justícia de Catalunya. Sentència 11/2015, de 26/02/2015, Recurs 102/2014, Ponent: Mª Eugènia Alegret. [en línia] [Data de consulta 02 de setembre de 2016] Disponible en <http://www.poderjudicial.es/search/doAction?action=contentpdf&datasematch=AN&reference=7332369&links=%22102%2F2014%22&optimize=20150324&publicinterface=true>

